

ДО ПИТАННЯ ЕКОНОМІЇ ТА НАДЛИШКОВОСТІ МОВНИХ РЕСУРСІВ У СУЧАСНИХ АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Ганна СКЛЯНІЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються системні форми і прояви явищ мовної економії та надлишковості в сучасних англійській та українській мовах та їх залежність від типу мови.

Ключові слова: економія мовних засобів, надлишковість мовних засобів, мовний рівень, тип мови.

The article deals with the problem of revealing systemic forms of economy and redundancy of language means in modern English and Ukrainian and their dependence upon the type of the language.

Key words: economy of language means, redundancy of language means, language level, type of the language.

Принципи мовної економії та надлишковості можна вважати однією із характеристик мови – еталону, оскільки вони мають універсальний характер, тобто спостерігаються в усіх мовах світу.

Незважаючи на чисельні дослідження, присвячені аналізу окремих проявів мовної економії та надлишковості, мовознавство іще не представило комплексного підходу до

вивчення і аналізу різнорівневих мовних явищ, які виникли і функціонують внаслідок вищезазначених тенденцій. Однак слід зазначити, що дослідники цього мовного феномена окреслили низку проблем, які виникли на шляху до його комплексного вивчення. Зокрема, були представлені дефініції явищ мовної економії та надлишковості. Відокремлено мовний та мовленнєвий, системний та функціональний аспекти проблеми. Було піднято питання залежності проявів вищезазначеної опозиції від типу мови, розглянуто її функціонування в синхронії та діахронії на матеріалі окремих мов. Деякі мовознавці намагалися прослідкувати явища мовної економії та мовної надлишковості у зв'язку з прогресом мови. Але доводиться констатувати, що в більшості досліджень мовна економія та мовна надлишковість розглядаються або в рамках окремих мовних структур, або стосовно окремих мовних рівнів. Хоча при цьому іноді зазначається, що економія мовних ресурсів на певному мовному рівні може спричинити її надлишковість на іншому.

Терміни *надлишковість* та *економія* були запозичені лінгвістикою з термінології теорії інформації в середині ХХ століття у зв'язку з початком спроб машинного перекладу з однієї мови на іншу. Однак ідея економного використання мовних ресурсів отримала поширення у зв'язку з обговоренням проєктів штучних мов ще у XVII – XVIII ст. Варто зазначити, що довгий час термін «мовна економія» зводився до його кількісного тлумачення. Були спроби пояснити її через принцип найменшого зусилля, який А.Мартіне визначав так: «Термін економія включає все: і ліквідацію непотрібних відмінностей, і появу нових розбіжностей, і збереження наявного стану мови. Мовна економія – це синтез рушійних сил мови» [7:126]. Погоджуючись, що намагання мовця економити зусилля при використанні мови є однією із причин її змін, Д.Е.Розенталь, М.О.Теленкова водночас зазначають, що, крім кількісного тлумачення, в якому економія мовних засобів протиставлена їх надлишковості, її можна вбачати і в тих випадках, коли мовні засоби в кількісному плані лишаються без змін, однак з'являються зручні готові моделі, стійкі сполучення, досконалі уніфіковані форми і т.п. [8:534]. Дану дефініцію взято за основу в цій статті.

Інший аспект проблеми був окреслений Р.О.Будаговим, який вважав, що поняття «економії» не може мати аксіологічного характеру, не може свідчити про кращу або гіршу організацію системи мов, а лише визначається тими чи іншими історичними умовами розвитку конкретних мов світу [3:26].

Погляди мовознавців на роль економії мовних ресурсів у розвитку мови різняться. Одні вважають її основним законом розвитку мови (І.О. Бодуен де Куртене, Г. Пауль, П.Пассі, Мартіне, Є.Д.Поливанов). На думку інших вчених, закон економії має місце в мові, однак не всі зміни, що в ній відбуваються, можна ним пояснити (Ф. де Соссюр, О.Єсперсен). Нарешті є мовознавці, які взагалі заперечують роль закону економії у розвитку і функціонуванні мови (Е. Хауген, Л.Зюттерлін, Р.О. Будагов).

Як правило, явище мовної надлишковості протиставляється явищу економії мовних ресурсів. Однак, у мовознавчій літературі феномену надлишковості приділено значно менше уваги, ніж її кореляту.

О.С.Ахманова визначає надлишковість як багатократну передачу однієї й тієї ж інформації, яка здійснюється експліцитно або імпліцитно [2:305]. В.Г.Адмоні кваліфікує надлишковість мовних засобів як «прагнення до максимально підкресленого, багатократного, навіть плеонастичного вираження граматичних значень» [1:60]. В цілому сучасне мовознавство трактує надлишковість не як щось зайве або недосконале в мові, а розглядає її як важливу властивість та необхідну умову розвитку системи мови, яка допомагає запобігти помилок, довільному суб'єктивному сприйняттю інформації. Дослідження доводять, що ступінь мовної надлишковості є сталою [6] і становить, зокрема для європейських мов, 60-70% [5], в тому числі і для англійської та української.

Н.С.Жукова розрізняє два види надлишковості: системну (обов'язкову) та функціональну (факультативну). Системна часто виражається в обов'язковості вираження категоріальних значень [4:36]. Напр.: *Ти говориш* (граматична категорія особи виражена і в займеннику, і в дієслові). Функціональна надлишковість виникає в мовленні, напр.: *Я завтра приїду* (майбутній час виражено як граматичними, так і лексичними засобами). Відомо, що

мови різняться засобами і формами вираження системної надлишковості та економії мовних засобів, так само як і стан однієї й тієї ж мови в різні періоди її розвитку.

В цій статті ми розглядатимемо саме системні форми явищ мовної економії та надлишковості в межах мовної норми сучасних англійської та української мов. Тут ми не торкаємося проблеми впливу цих процесів на розвиток порівнюваних мов. Нашою метою є прослідкувати залежність їх проявів від типу мови, акцентуючи на характерологічному аспекті їх виявлення. Особливий інтерес становить виявлення зазначеної дихотомії в системі словотвору, оскільки, по-перше, дериваційна система є результатом взаємодії різнорівневих одиниць: морфем, поліморфних основ, слів і словосполучень, по-друге, саме різниця в структурних показниках англійського та українського слова обумовлює, на думку автора, особливості проявів мовної економії та надлишковості у системі порівнюваних мов у цілому.

Теоретичною основою дослідження феномена мовної економії та надлишковості стали базові тези, що знайшли своє відображення в роботах

І.О. Бодуена де Куртене, А.Мартіне, Г.Пауля, Є.Д.Поліванова, Б.О.Серебренникова, Дж. Ципфа, Р.О.Будагова.

До універсальних засобів мовної економії можуть бути віднесені явища суміщення певної мовної функції однієї із мовних одиниць, їх заміни, запобігання дублюванню. Прикладом суміщення в порівнюваних мовах можуть бути такі речення та словосполучення: *моя книга і ручка* (пор.: *моя книга і моя ручка*); *Я буду читати і писати* (пор.: *Я буду читати і буду писати*); *My brother and sister* (пор.: *My brother and my sister*); *He has cleaned the dishes and swept the floor* (пор.: *He has cleaned the dishes and has swept the floor*). Разом з тим в англійській та українській мовах є форми вираження мовної економії та надлишковості, які можна визначити як характерологічні. Це особливо стосується наявності або відсутності дублювання мовних засобів.

Флективнофузійний тип українського слова з чіткою різницею у словотворчих та формотворчих морфемах, де флексії виконують функцію його реалізації та своєрідна структура сучасного англійського слова, в якому через бідність формальних показників три одиниці різних рівнів – слово, основа і часто корінь – співпали в одній звуковій оболонці, обумовили наступні особливості досліджуваної дихотомії.

Англійська мова демонструє тенденцію до економії мовних засобів на морфологічному рівні, де іменні частини мови, крім іменника, виражені через досить обмежену кількість граматичних категорій і у переважній більшості лише семантично узгоджуються з іменником (*my first school experience*). В українській мові, навпаки, граматичні засоби вираження іменних частин мови є яскравим прикладом мовної надлишковості, оскільки всі її іменні частини мови мають спільні граматичні категорії: роду, числа, відмінка (пор.: *мій перший шкільний досвід*), тому синтаксичне узгодження та керування є досить поширеним типом зв'язку в українських атрибутивних словосполученнях.

Наявне в усіх мовах світу явище полісемії розглядається як явище економії формальних мовних ресурсів, яке, однак, призводить до більшої семантичної навантаженості мовної одиниці. Англійське багатозначне слово має в середньому 10-15 значень, в той час як українське - 4-5 значень. Цей факт, а також аналітичний характер англійської мови з більш, порівняно з українською мовою розвиненою омонімією є причиною того, що англійське слово для його розуміння часто потребує ширшого контексту, ніж українське, спричиняючи, таким чином, надлишок лексичних засобів.

Певні тенденції до мовної надлишковості англійська мова виявляє на синтаксичному рівні, де українська мова демонструє тенденцію до мовної економії. Відмічено, що типологічною особливістю слов'янських мов на рівні речення є їх достатні можливості компресії вираження. На відміну від них, германським мовам притаманна підпорядкованість формальним схемам, у яких присутні всі їх складники. Такими в англійській мові є формальні підмети та додатки- *it, there*. Надлишковість засобів спостерігається в оформленні англійських питальних речень, де на відміну від української мови, змінюється не тільки інтонація, а й порядок слів. Явищами такого ж порядку є форми вираження закону узгодження часів в англійському підрядному додатковому реченні, наявність значної кількості синтаксичних моделей для вираження умовного способу, наявність різноманітних

варіантів моделі розділового запитання: *He is there, isn't he? He is not there, is he? They study there, don't they?* Проявом мовної надлишковості в англійському реченні можна вважати звичайне для цієї мови акцентування на приналежності предмета чи чогось іншого діячеві, який зазначається в реченні. Пор.: *I did my morning exercise – Я зробив (свою) ранкову зарядку; He put his hand into his pocket – Він поклав (свою) руку у (свою) кишеню.*

Яскравою ілюстрацією типологічних відмінностей у порівнюваних мовах є також засоби вираження заперечення. В англійській мові вони демонструють тенденцію до мовної економії не лише на рівні речення, де можливе тільки одне заперечення, але й у процесі словотворення, де не спостерігається поєднання негативного за змістом форманта з семантично негативною основою. В українській мові засоби вираження заперечення характеризуються надлишковістю мовних засобів як на рівні речення, де кількість заперечень необмежена, так і у межах словотвірної системи, де негативний формант може сполучатися з негативною за семантикою основою. Наприклад: *непоганий, недурний*. Їх англійські еквіваленти *not bad, not stupid* виражають заперечення на рівні словосполучення, а не слова.

Загалом у дериваційних системах порівнюваних мов мовна економія пов'язана як з явищем словотвірної компресії, так і з появою зручних уніфікованих форм. Мовна надлишковість представлена формальною та синонімічною поліваріантністю дериваційних ресурсів.

Англійська та українська мови мають як ізоморфні, так і аломорфні явища словотвору. В обох мовах проявами мовної компресії є такі інформаційно насичені структури, як складні слова, зрощення, абрєвіатури. Прикладами формальної економії дериваційних ресурсів є контамінація, англійська та українська конверсія. Остання представлена в українській мові як явищем субстантивації іменних частин мов та дієприкметників (*трудящі (люди), хворий (пацієнт), перше (блюдо)*), так і словами на кшталт *чистий – чисто*, в яких маркером похідного слова є не словотворчі, а формотворчі засоби, характерні для іншої частини мови. Однак у мовленні англійські слова, утворені засобом конверсії, через бідність та омонімію їх граматичних форм часто потребують ширшого контексту для розуміння висловлення, що призводить до надлишковості лексичних засобів. Наприклад, окремо взяте словосполучення *the French supply* можна розуміти і як *французи поставляють*, і як *французька поставка*. Українське повнозначне слово не настільки як англійське залежить від контексту завдяки його виразній формальній структурі, тому українська конверсія у переважній більшості випадків не спричиняє надлишковості мовних засобів на іншому мовному рівні.

В основі таких словотвірних явищ, як телескопія (*smog (smoke+ fog), лизг (лев+ тигр) та реверсія (baby-sitter – to baby-sit, синій – синь, бізми – біз)*) також лежить принцип економії мовних ресурсів. Зазначені явища мають у порівнюваних мовах різний статус: в англійській – це способи словотвору, в українській дериваційній системі – це словотвірні моделі. Слід відмітити, що компоненти телескопічного слова, на відміну від складного, є недостатньо прозорими і можуть без належного контексту породжувати неоднозначність. В українській мові, на відміну від англійської, телескопія не є системним явищем.

Редуплікація, що має місце в обох мовах, розглядається у більшості випадків як прояв тенденції до формальної надлишковості.

Афіксація, будучи продуктивним способом словотвору у порівнюваних мовах, може бути ознакою як економії, так і надлишковості мовних засобів. Про першу можна говорити тоді, коли афіксальне слово використовується замість можливого словосполучення, а також, коли мова йде про зручні готові моделі, уніфіковані форми. Напр.: *He is an early bedder*, замість *He goes to bed early*, за аналогією до *He is a heavy smoker (drinker)*. З іншого боку, велика кількість синонімічних формантів, які можуть сполучатися з одним і тим же коренем у межах однієї частини мови (*маленький, малесенький, манюній*), є безперечним проявом мовної надлишковості. Прикладом може бути вираження демінутивності у словотвірній системі української мови: *маленька книжечка* (пор.: *мала книга*), *гарненька дівчинка* (пор.: *гарна дівчина*). В англійській мові демінутивність проявлена лише в іменнику, в українській вона знайшла своє відображення в усіх повнозначних частинах мови. Вираженням семантичної надлишковості в українській мові є також повтор семантично подібних

прийменника і префікса у сполученнях на кшталт: *дочитати до кінця, відсторонити від роботи, увійти у двір*, а також у сполученні *одна людина (дитина, зернина, картоплина)*, де кількість виражена і лексичними, і словотвірними засобами. Слід зазначити, що в дериваційній системі української мови наявна ціла низка афіксальних словотвірних типів, відсутніх в англійській мові. Наприклад, уже зазначений вище словотвірний тип на позначення одиницності, словотвірні типи на позначення пейоративності, елятивності та ін. Для вираження цих значень в англійській мові використовуються не словотвірні, а граматичні або лексичні засоби.

Таким чином, можна стверджувати, що загальні тенденції розвитку дериваційних систем порівнюваних мов – виражена формальна експліцитність семантичних компонентів слів в українській мові та більша тенденція до їх імплікативного вираження в англійській – визначають основні напрямки економії та надлишковості мовних ресурсів у зазначених мовах, характеризуючи українську як більш граматично, а англійську як більш семантично навантажену мову.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В.Г. Основы теории грамматики. М–Л.: Наука, 1964.–С.106.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов.- М.: Советская энциклопедия, 1966. – С. 605.
3. Будагов Р.А. Определяет ли принцип экономии развитие и функционирование языка // Вопросы языкознания, 1972. – №1. – С. 17–36.
4. Жукова Н.С. Языковая избыточность в синхронном и диахронном аспектах. Вестник ТГПУ. – Серия: Гуманитарные науки (Филология). Томск: 2006. – Вып. 5 (56) – С. 35–42.
5. Елькин В.В. К вопросу о лингвокоммуникативных особенностях реализации языковой избыточности в современном английском языке. http://www.pglu.ru/lib/publications/Univesity.../П/uch_2010_II_00051.pdf
6. Лайонз Дж. Язык и лингвистика. –М.: Эдиторал УРСС, 2004. – С. 320.
7. Мартине А. Принцип экономии в фонетических изменениях. М.: Издательство иностранной литературы, 1960. – С. 263.
8. Розенталь Д.Э. Теленкова М.А. Словарь–справочник лингвистических терминов. – М.: Просвещение, 1976. – С. 543.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Скляніченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: порівняльна типологія англійської та української мов (словотвірний та лексико-семантичний аспекти).